

Monika Paś

National Museum in Kraków

The set of prayer book covers
presented at the First Piotr
Skarga Exhibition of
Contemporary Church
Art in Kraków in 1911

The model bookbinding workshop founded in 1909 was the first workshop at the Museum of Industry. Bonawentura Lenart, a professional bookbinding teacher from the bookbinding workshop of the Kraków School of Industry, won the bookbinding competition held by the Museum in 1908 and was employed as its manager. He served in this position until 1927¹.

In 1911 the City Museum of Technology and Industry organized two courses for bookbinders, both taught by Lenart. The first course, which ran from 8 February to 7 April, included the study of manual gilding. The program of the second course, which ran from 16 August to 21 November, included the study of manual and machine gilding of edges, embossing of inscriptions, bookbinding composition with the use of the simplest tools, and bookbinding materials technology; it covered mainly the binding of church books and the repair of old missals². In addition, the course, with ten journeymen enrolled, included the study of drawing especially as applicable to bookbinding by Karol Homolacs, the study of accounts and professional bookkeeping by Julian Krókowski, lectures on industrial law by Stanisław Batko, hygiene by the city physician Dr Stanisław Sikorski and trade support by Stanisław Till. The course participants visited the Rabiński tannery in Ludwinowo, the paper factory in Wadowice and the manufacture of school notebooks and all paper products owned by Antoni Procner and the Company, as

¹ B. Kołodziejowa, *Miejskie Muzeum Przemysłowe im. dra Adriana Baranieckiego w Krakowie*, w: *Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie [The Dr Adrian Baraniecki City Museum of Industry in Kraków in Dissertations and Reports of the National Museum in Kraków]*, vol. XI, Kraków 1976, p. 216.

² *Sprawozdanie Dyrekcji Miejskiego Muzeum Techniczno-Przemysłowego, Krajowego Instytutu Popierania Rękodziel i Przemysłu w Krakowie za rok 1911 [The Report of the Management of the City Museum of Technology and Industry of the National Institute for the Advancement of Handicraft and Industry in Kraków for the Year 1911]*, Kraków 1912, p. 57.

Monika Paś

Muzeum Narodowe w Krakowie

Zespół opraw modlitewników
prezentowanych na Pierwszej
Wystawie Współczesnej Sztuki
Kościelnej im. Piotra Skargi
w Krakowie w 1911 roku

Wzorcowy warsztat introligatorski założony w 1909 roku był pierwszym warsztatem Muzeum Przemysłowego. Na stanowisko kierownika zaangażowano Bonawenturę Lenarta, fachowego nauczyciela introligatorstwa z pracowni introligatorskiej krakowskiej Szkoły Przemysłowej, który zwyciężył w konkursie na oprawy książkowe ogłoszonym przez Muzeum w 1908 roku. Stanowisko to piastował do 1927 roku¹.

W 1911 roku Miejskie Muzeum Techniczno-Przemysłowe zorganizowało dwa kursy dla introligatorów, oba kierowane przez Lenarta. Pierwszy kurs, trwający od 8 lutego do 7 kwietnia, obejmował naukę złozenia ręcznego. Program drugiego kursu, odbywającego się od 16 sierpnia do 21 listopada, zawierał naukę ręcznego i maszynowego złozenia brzegów, wytłaczania napisów, kompozycji introligatorskiej przy użyciu najprostszych narzędzi oraz technologii materiałów introligatorskich; obejmował głównie oprawę książki kościelnej i naprawę starych mszałów². Ponadto kurs, w którym wzięło udział dziesięciu czeladników, uwzględnił naukę rysunków ze specjalnym zastosowaniem do potrzeb introligatorstwa prowadzoną przez Karola Homolacsa, naukę rachunków i buchalterii zawodowej wykładaną przez Juliana Krókowskiego, wykłady o ustawie przemysłowej Stanisława Batko, o higienie prowadzone przez fizyka miejskiego dra Stanisława Sikorskiego i akcji popierania przemysłu dyr. Stanisława Tilla. Uczestnicy kursu zwiedzili garbarnię firmy Rabiński w Ludwinowie, fabrykę papieru w Wadowicach i fabrykę zeszytów szkolnych i wszelkich wyrobów z papieru Antoniego Procnera i Spółki, nadto introligatornię Piotra Repetowskiego w Krakowie³.

¹ B. Kołodziejowa, *Miejskie Muzeum Przemysłowe im. dra Adriana Baranieckiego w Krakowie*, w: *Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. XI, Kraków 1976, s. 216.

² *Sprawozdanie Dyrekcji Miejskiego Muzeum Techniczno-Przemysłowego, Krajowego Instytutu Popierania Rękodziel i Przemysłu w Krakowie za rok 1911*, Kraków 1912, s. 57.

³ *Ibidem*, s. 58; „Nowa Reforma”, R. XXX, 1911, nr 510 (8 XI), s. 2.

Prace wykonane podczas kursu miały zostać pokazane na Pierwszej Wystawie Współczesnej Sztuki Kościelnej im. Piotra Skargi, którą otwarto 7 grudnia tegoż roku, jednakże wzmianki, które ukazały się w prasie w dniu otwarcia wystawy, nie wspominały o nich wcale⁴ lub bardzo lakonicznie, jak w relacji Stosława: „bardzo pięknie przedstawiło się introligatorstwo w pracach, wykonanych na kursie krakowskiego Muzeum techniczno-przemysłowego, pod kierunkiem p. B. Lenarta [sic!]”⁵. Nieco obszerniej na ich temat wypowiedział się ks. Gerard Kowalski, oceniający znaczenie wystawy:

Z prac wystawionych przez krakowskie Muzeum tech.-przemysłowe oprawy książek na szczególne zasługują uznanie. Kierownik kursu introligatorskiego rozumie znakomicie swe zadanie. Oprawy jego są przede wszystkim ochroną dla książki sporządzoną z materiału trwałego i pięknego. Safianowa oprawa mszału, wykonana przez p. Bonaw. Lenarta co do wytrzymałości i praktyczności jest niezrównaną. W ogóle oprawy wykonane w Muzeum pod kierownictwem p. Lenarta mają pod każdym względem wyższość, nie mówiąc już o solidnym zeszytce, wobec czego oprawy znanego zakładu p. Jahody zwłaszcza wystawione przezeń mszały, przeładowane niestosowną ornamentacją, opatrzone tak niewygodnymi w użyciu okuciami jako mniej celowo opracowane nie mogą już zupełnie zadowolnić. Wystawa kościelna w dziale przemysłu artystycznego dała nam pouczające przykłady, do jakich rezultatów doprowadzić może wspólna praca artysty i rzemieślnika⁶.

Niedostateczne zainteresowanie tym działem wystawy wytknął krytykom autor kryjący się za inicjałami J.Kr. w swej *Krytyce krytyk*: „Najmniej uwagi poświęcili recenzenci artystycznemu przemysłowi. Stała się sztuce stósowanej krzywda – niezasłużenie. Wszak dzieła pp. Szczepkowskiego, Lenarta, Mączyńskiego, Maszkowskiego itd. to niepoślednie przejawy nowej myśli i pięknej formy”⁷. Należy zaznaczyć, że nie wszyscy równie pozytywnie ocenili wystawione prace. Ksiądz Józef Tuszowski napisał, że „Umieszczony na ołtarzu mszał żałobny ma, zdaje się symbolizować egipską «Księgę Umarłych», tym bardziej, iż wbrew

well as Piotr Repetowski’s bookbinding workshop in Kraków³. The works made during the course were to be shown at the First Exhibition of Contemporary Church Art in Warsaw, opened on December 7 of the same year, but the press notes on the day of the opening of the exhibition did not mention them at all⁴ or only in passing, as in Stosław’s account “bookbinding was represented very beautifully by the works made during the course at the Kraków Museum of Technology and Industry under the direction of Mr. B. Lenart [sic!]”⁵. Fr. Gerard Kowalski, weighing on the significance of the exhibition, wrote about them at greater length:

The works exhibited by the Kraków Museum of Technology and Industry, that is the book covers, deserve special recognition. The head of the bookbinding course understands his task very well. His covers are, above all, a means of book protection made of sturdy and beautiful material. The Morocco missal cover made by Mr. Bonaw. Lenart is unparalleled in its durability and practicality. In general, the covers made at the Museum under the direction of Mr Lenart are superior in every respect, not to mention their solid sewing, so that the covers from Mr Jahoda’s famous factory, especially the missals he exhibited, overloaded with inappropriate ornamentation, and equipped with such inconvenient metal corners, cannot be found satisfactory anymore since they are less well-designed for their purpose. The Church Exhibition has shown us some instructive examples in the department of artistic industry what results can be achieved through the joint work of an artist and a craftsman⁶.

A critic hiding behind the initials of J.Kr. in his *Critique of Criticism* pointed out other critics’ lack of interest in this section of the exhibition: „The least attention was paid by reviewers to the artistic handicraft. The applied arts suffered unjustly. After all, the works of Messrs. Szczepkowski, Lenart, Mączyński, Maszkowski, etc. are no mean manifestations of new thought and beautiful form”⁷. It should be noted that

³ Ibidem, p. 58; „Nowa Reforma”, vol. XXX, 1911, no. 510 (8 Nov), p. 2.

⁴ „Czas”, vol. LXIV, 1911, no. 560 (7 Dec), p. 2; „Nowa Reforma”, vol. XXX, 1911, no. 561 (7 Dec), p. 4; „Tygodnik Ilustrowany”, vol. 52, 1911, no. 51 (23 Dec), p. 1024.

⁵ „Świat”, vol. VI, 1911, no. 50 (16 Dec), p. 11.

⁶ G. Kowalski, *Znaczenie I. wystawy współczesnej sztuki kościelnej [The Importance of the 1st Exhibition of the Contemporary Church Art]*, in: *Sztuki Plastyczne. Osobny dział „Krakowskiego Miesięcznika Artystycznego” poświęcony sprawom Muzeów polskich i wystawom sztuki współczesnej [Visual Arts, A Separate Section of “Krakowski Miesięcznik Artystyczny” Dedicated to the Issues of Polish Museums and Contemporary Art Exhibitions]*, vol. II, 1912, no. 2 (15 Feb), p. 12.

⁷ J.Kr., *Krytyka krytyk o wystawie współczesnej sztuki kościelnej [The Critique of Criticism of the Contemporary Church Art Exhibition]*,

⁴ „Czas”, R. LXIV, 1911, nr 560 (7 XII), s. 2; „Nowa Reforma”, R. XXX, 1911, nr 561 (7 XII), s. 4; „Tygodnik Ilustrowany”, R. 52, 1911, nr 51 (23 XII), s. 1024.

⁵ „Świat”, R. VI, 1911, nr 50 (16 XII), s. 11.

⁶ G. Kowalski, *Znaczenie I. wystawy współczesnej sztuki kościelnej*, w: *Sztuki Plastyczne. Osobny dział Krakowskiego Miesięcznika Artystycznego poświęcony sprawom Muzeów polskich i wystawom sztuki współczesnej*, R. II, 1912, nr 2 (15 II), s. 12.

⁷ J.Kr., *Krytyka krytyk o wystawie współczesnej sztuki kościelnej*, w: *Sztuki Plastyczne. Osobny dział Krakowskiego Miesięcznika Artystycznego poświęcony sprawom Muzeów polskich i wystawom sztuki współczesnej*, R. II, 1912, nr 3 (15 III), s. 23.

not everyone equally positively assessed the exhibited works. Father Józef Tuszowski wrote that “The funeral missal placed on the altar seems to symbolize the Egyptian ‘Book of the Dead’, all the more so because, contrary to the Church’s liturgy, which chooses black as the colour of mourning, the missal was bound in white in order to adapt well to what the French call *la couleur locale*”⁸.

The lack of greater critical interest in this section of the exhibition could have resulted from the presentation of small, unostentatious works, mostly intended for private, “low-profile” devotion.

Some more information about the exhibited works is provided by the publication accompanying the exhibition, published under the same name, and containing a list of the presented works⁹. The last section of the catalogue mentions one cover from the second half of the 16th century restored by the journeyman Józef Lachowski with the help of Bonawentura Lenart, twenty-five titles of prayer books for which the covers were made during the course taught by Lenart, and one missal cover made by Lenart himself.¹⁰ Adding to the above-mentioned cover of the funeral missal which was displayed on the altar of a small model church interior arranged by Adolf Szyszko-Bohusz, one can say that the Museum of Technology and Industry presented twenty-seven bookbinding exhibits¹¹. According to the Museum’s report for 1911, the bookbinding department was represented by thirty covers, twenty-five of which were made by the course participants and five by the master craftsman Lenart¹². It is known there were ten trainees – Gustaw Jędrzyński, Feliks Malinowski, Józef Miksa, Stanisław Mróz, Józef Lachowski, Franciszek Plewniak, Edward Repetowski, Tadeusz Urban, Stanisław Wawraszek and Wincenty Wolański¹³. Unfortunately, the list of the displayed covers, apart from the last item by Bonawentura Lenart, does not include the names of their authors, so it is difficult to attribute them to specific authors. Only one cover - “*Missae pro defunctis*” - listed under item 227 is described on the back endpaper and

in: *Sztuki Plastyczne. Osobny dział “Krakowskiego Miesięcznika Artystycznego” poświęcony sprawom Muzeów polskich i wystawom sztuki współczesnej Visual Arts, A Separate Section of “Krakowski Miesięcznik Artystyczny” Dedicated to the Issues of Polish Museums and Contemporary Art Exhibitions*, vol. II, 1912, no. 3 (15 March), p. 23.

⁸ Fr. J. Tuszowski, *Po zamknięciu pierwszej wystawy współczesnej sztuki kościelnej im. Piotra Skargi w Krakowie MDCCCCXI* [After the End of the First Piotr Skarga Contemporary Church Art Exhibition in Kraków MDCCCCXI], Kraków [1911], p. 14.

⁹ *Pierwsza wystawa współczesnej sztuki kościelnej im. Piotra Skargi w Krakowie MDCCCCXI* [The First Piotr Skarga Contemporary Church Art Exhibition in Kraków MDCCCCXI], Kraków 1911, pp. 56–58.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 56–58, items 225–250.

¹¹ *Ibidem*, p. 25, item 18.

¹² *Sprawozdanie Dyrekcji...* 1912, as in the footnote 2, p. 24.

¹³ *Ibidem*, p. 74.

liturgii Kościoła, przyjmującego barwę czarną jako kolor żałoby, oprawiono ów mszał biało, by wiernie dostosować się do tego, co Francuzi nazywają *la couleur locale*”⁸.

Brak większego zainteresowania krytyków tym działem wystawy mógł wynikać z prezentowania w nim dzieł niewielkich, nierzucających się w oczy, w większości przeznaczonych do prywatnej, „kameeralnej” dewocji.

Nieco więcej informacji na temat eksponowanych dzieł dostarcza towarzysząca wystawie publikacja pod tym samym tytułem, zawierająca spis prezentowanych na niej prac⁹. W ostatnim dziale tego katalogu wymieniono jedną oprawę z drugiej połowy XVI wieku odrestaurowaną przez czeladnika Józefa Lachowskiego przy pomocy Bonawentury Lenarta, dwadzieścia pięć tytułów modlitewników, do których oprawy wykonano na kursie prowadzonym pod kierunkiem Lenarta, oraz jedną oprawę mszału wykonaną przez niego samego¹⁰. Dodając jeszcze oprawę wspomnianego mszału żałobnego jego autorstwa, eksponowaną na ołtarzu zaaranżowanego fragmentu wnętrza kościółka według projektu Adolfa Szyszko-Bohusza, można stwierdzić, że Muzeum Techniczno-Przemysłowe wystawiło dwadzieścia siedem dzieł sztuki introligatorskiej¹¹.

Według sprawozdania Muzeum za rok 1911 dział introligatorski reprezentowało trzydzieści opraw, z których dwadzieścia pięć wykonali uczestnicy kursu, a pięć wermistrz Lenart¹². Wiadomo, że kursantów było dziesięciu – Gustaw Jędrzyński, Feliks Malinowski, Józef Miksa, Stanisław Mróz, Józef Lachowski, Franciszek Plewniak, Edward Repetowski, Tadeusz Urban, Stanisław Wawraszek, Wincenty Wolański¹³. Niestety, w spisie prezentowanych opraw poza ostatnią pozycją autorstwa Bonawentury Lenarta nie podano nazwisk autorów, trudno jest zatem przypisać je konkretnym wykonawcom. Jedynie jedna oprawa – „*Missae pro defunctis*” – wymieniona pod pozycją 227, została opisana na wyklejce okładki tylnej i stąd wiadomo, że wykonał ją czeladnik Józef Lachowski pod kierunkiem Bonawentury Lenarta¹⁴.

Porównując spis z oprawami znajdującymi się obecnie w zasobach Muzeum Narodowego w Krakowie, które przejęło zbiory artystyczne zlikwidowanego

⁸ Ks. J. Tuszowski, *Po zamknięciu pierwszej wystawy współczesnej sztuki kościelnej im. Piotra Skargi w Krakowie MDCCCCXI*, Kraków [1911], s. 14.

⁹ *Pierwsza wystawa współczesnej sztuki kościelnej im. Piotra Skargi w Krakowie MDCCCCXI*, Kraków 1911, s. 56–58.

¹⁰ *Ibidem*, s. 56–58, poz. 225–250.

¹¹ *Ibidem*, s. 25, poz. 18.

¹² *Sprawozdanie Dyrekcji...* 1912, jak przyp. 2, s. 24.

¹³ *Ibidem*, s. 74.

¹⁴ Nr inw. MNK IV-MO-252. Jedna z opraw modlitewników prezentowanych na wystawie przez Roberta Jahodę została wykonana według projektu Bonawentury Lenarta, *Pierwsza wystawa...* 1911, jak przyp. 9, s. 42, poz. 100.

w 1950 roku Muzeum Przemysłowego, a wśród nich również omawiane dzieła, można stwierdzić, że choć katalog wystawy wymienia dwadzieścia siedem pozycji, Muzeum Techniczno-Przemysłowe faktycznie przygotowało trzydzieści opraw, ponieważ jedna z zachowanych ksiąg wydana została w czterech woluminach. Obecnie szesnaście, a zatem więcej niż połowa dzieł eksponowanych w 1911 roku, znajduje się w zbiorach Muzeum. Pozostałe zapewne znalazły nabywców niedługo po zamknięciu wystawy.

Pomimo lakoniczności zawartych w katalogu opisów odnoszących się do szczegółów zdobienia opraw, utrudniającej identyfikację zwłaszcza w przypadku powtarzających się tytułów, udało się powiązać zachowane zabytki z poszczególnymi pozycjami spisu. Zachowując kolejność spisu, jako pierwszą możemy zidentyfikować oprawę opisaną pod pozycją 226, tj. „*Annales ecclesiasticae*», oprawa w deskach dębowych, skóra safian z Przylądka Dobrej Nadziei, wytłaczania ręczne”. Jest to dosyć gruby poszyt czystych kart oprawny w deski, z grzbietem ze skóry brązowej, z wyraźnie zarysowanymi sześcioma zwiężami, i skróconym tytułem *ANNALES ESTICAE* tłoczonym złotem między pierwszym a drugim zwiężem u góry¹⁵. Krawędzie pasa skóry zachodzącego na deskę zdobione są tłoczonym ślepo wzorem zygzaka. Księga zapinana jest dwoma prostymi odcinkami skóry przymocowanymi do okładki tylnej za pomocą miedzianych nitów i zahaczanymi o miedziane haczyki wprawione w okładkę przednią. Krawędzie kart zabarwiono na kolor ciemnozielononiebieski, obecnie zszarzały.

Bez wątpliwości rozpoznać można oprawę wymienioną pod pozycją 227, tj. „*Missae pro defunctis*», oprawa w skórę kozłą, wytłaczania ręczne”. Jest to wspomniany wcześniej mszał żałobny wykonany przez czeladnika Józefa Lachowskiego pod kierunkiem Lenarta, o czym świadczy rękopiśmienna notatka na wyklejce okładki tylnej¹⁶. W tym miejscu warto przytoczyć opis oprawy sporządzony przez Kazimierza Witkiewicza: „Boki okładzin ozdobione są stemplem wytłoczonym «na ślepo». Motyw zasadniczy rozwinięty jest na kwadracie małym. Zestawiany bokiem daje linię ciągłą «zamknięcia» zastosowaną do obwiedzenia brzegów okładziny. Ten sam motyw zestawiony dwoma bokami i powtórzony czterokrotnie w dalszy kwadrat większy, tworzy wybijający się element zdobniczy w kształcie krzyża. Powtórzenie tego zasadnicze-

¹⁵ *ANNALES ESTICAE*. Blok niezapisanych kart papieru zeberkowanego z filigranem, nr inw. MNK IV-MO-312.

¹⁶ *Missae pro defunctis ad commodiorem ecclesiarum usum ex Missali romano desumptae* [...] adres wydawniczy: Ratyżbona, Rzym, NeoEboraci & Cincinnati, 1911, druk: Friderici Pustet, nr inw. MNK IV-MO-252. Na wyklejce okładki tylnej rękopiśmienna notatka: „Oprawę wykonano na kursie intr. urządzonym przez Mieję. / Muzeum Tech.-Przemysłowe pod kier. B. Lenarta / Praca czeladnika Józefa Lachowskiego kursisty A.D. 1912”.

thanks to that we know that it was made by the journeyman Józef Lachowski under the direction of Bonawentura Lenart¹⁴.

Comparing the list with the covers currently in the collection of the National Museum in Kraków, which took over the art holdings of the Museum of Industry when it was closed down in 1950, among them the discussed works, it can be concluded that although the catalogue of the exhibition mentions twenty-seven items, the Museum of Technology and Industry actually prepared thirty covers, since one of the surviving books was published in four volumes. Today, sixteen, that is more than half of the works exhibited in 1911, are in the Museum's collections. The others probably found buyers shortly after the closing of the exhibition. Despite the brevity of the descriptions included in the catalogue with regard to the decorative details of the covers, which makes it difficult to identify them, especially in the case of recurring titles, it was possible to connect the extant objects with the respective names on the list.

Following the order in which the covers are listed, we can identify as the first one the cover listed under number 226, i.e. “*Annales ecclesiasticae*», a cover made of oak wood, Morocco leather from the Cape of Good Hope, manually embossed”. This is a fairly thick blank booklet, with covers made of wood and a spine of brown leather, with distinctive raised bands and the abbreviated title *ANNALES ESTICAE* embossed in gold between the first and second raised bands from the top¹⁵. The edges of the strip of leather overlapping the board are decorated with a blind-embossed zigzag pattern. The book is fastened with two simple leather strips attached to the back cover by copper rivets and hooked with copper hooks in the front cover. The edges of the cards were coloured dark greenish blue which now has faded.

The cover listed under no. 227, i.e. “*Missae pro defunctis*», kidskin cover, embossed manually” is clearly recognizable. It is the funeral missal mentioned above, made by the journeyman Józef Lachowski under Lenart's supervision, as confirmed by a handwritten note on the back endpaper¹⁶. At this point

¹⁴ inv. no. MNK IV-MO-252. One of the prayer book covers exhibited by Robert Jahoda was made according to the design by Bonawentura Lenart, *Pierwsza wystawa...* 1911, as in the footnote 9, p. 42, item. 100.

¹⁵ *ANNALES ESTICAE*. A block of blank pages of ribbed paper with a watermark, inv. no. MNK IV-MO-312.

¹⁶ *Missae pro defunctis ad commodiorem ecclesiarum usum ex Missali romano desumptae* [...] publishing address Ratisbona, Roma, Neo Eboraci & Cincinnati [Regensburg, Rome, New York & Cincinnati], 1911, print: Friderici Pustet, inv. no. MNK IV-MO-252. On the back endpaper a handwritten note “The cover was made at the bookb. course organised by the City Museum of Tech and Industry under superv. of B. Lenart/The work of a course participant journeyman Józef Lachowski A.D. 1912”.

1. Oprawa modlitewnika wykonana na kursie dla introligatorów w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie w 1911 roku: Klementyna Hoffmanowa, *Książka do nabożeństwa dla Polek* [...], nr inw. MNK IV-MO-258; fot. Pracownia Fotograficzna MNK

1. The cover of the prayer book made at the bookbinding course at the Museum of Technology and Industry in Kraków in 1911: Klementyna Hoffmanowa, *Książka do nabożeństwa dla Polek* [...] {*A Prayer Book for Polish Women*...}, inv.no. MNK IV-MO-258; phot. The Photographic Laboratory of the National Museum in Kraków

it is worth quoting the cover description written by Kazimierz Witkiewicz: “The sides of the covers are decorated with blind-embossed stamps. The main motif is developed in a small square. The squares, placed side by side, form a continuous line tracing the edges of the cover. The same motif, juxtaposed on two sides and repeated four times in a bigger square, forms a prominent decorative element in the shape of a cross. The repetition of this basic motif sixteen times forms a cross across the whole width and length of the cover’s concise composition. The rays were emphasized by the use of a short line, a small arch and a point, so all in all four stamps were used to decorate the whole cover”¹⁷. It should be added to

¹⁷ K. Witkiewicz, *Kunst introligatorski Bonawentury Lenarta* [*Bonawentura Lenart’s Art of Bookbinding*], Kraków 1932, p. 19, item VII.

2. Oprawa Biblii wykonana na kursie dla introligatorów w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie w 1911 roku: *Biblia to jest Księgi Starego y Nowego Testamentu* [...], Wrocław 1740; nr inw. MNK IV-MO-257, fot. Pracownia Fotograficzna MNK

2. The cover of the Bible made at the bookbinding course at the Museum of Technology and Industry in Kraków in 1911: *Biblia to jest Księgi Starego y Nowego Testamentu* [...], [The Bible, or the Books of the Old and New Testament...] Wrocław 1740; inv. no. MNK IV-MO-257, phot. The Photographic Laboratory of the National Museum in Kraków

go motywu szesnaście razy zarysowuje krzyż na całej szerokości i wysokości zwartej kompozycji oprawy. Do wydobycia promieni użyto: linii krótkiej, łuczka i punktu, czyli łącznie czterema stemplami ozdobiło całą okładzinę”¹⁷. Do tego opisu należy dodać, że w przecięciu ramion krzyża wpisano mniejszy, równoramienny krzyż z tłoczonych srebrnych punktów, a promienie również podkreślono tłoczonymi srebrnymi punktami. Okładkę tylną ozdobiła bordiura skomponowaną z zasadniczego motywu tłoczonego ślepo. Na grzbiecie z wyróżnionymi pięcioma związami wytłoczono srebrnym tytuł *MISSAE PRO DEFUNCTIS*.

„Książkę do nabożeństwa” widniejąca pod pozycją 228 można identyfikować z modlitewnikiem, które-

¹⁷ K. Witkiewicz, *Kunst introligatorski Bonawentury Lenarta*, Kraków 1932, s. 19, poz. VII.

3. Oprawy modlitewników wykonane na kursie dla introligatorów w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie w 1911 roku: Gertruda Wielka, *Bóg moją miłością* [...], nr inw. MNK IV-MO-254; Adam Morawski, *Anioł Stróż* [...], nr inw. MNK IV-MO-265; Józefa Kamocka, *Zdrowaś Marya* [...], nr inw. MNK IV-MO-256. fot. Pracownia Fotograficzna MNK

3. The covers of the prayer books made at the bookbinding course at the Museum of Technology and Industry in Kraków in 1911: Gertrude the Great, *Bóg moją miłością* [...] [*God Is My Love...*], inv. no. MNK IV-MO-254; Adam Morawski, *Anioł Stróż* [...] [*The Guardian Angel...*], inv. no. MNK IV-MO-265; Józefa Kamocka, *Zdrowaś Marya* [...] [*Hail Mary...*], inv. no. MNK IV-MO-256. phot. The Photographic Laboratory of the National Museum in Kraków

go okładkę przednią zdbi tłoczony złotem krzyż łaciński skomponowany z tłoków o kształcie mandorli, widniejący w rezerwie powtarzającej kształt krzyża, otoczonej tłem drobnej siatki przenikających się kół, skomponowanej z odbitych ślepo tłokami motywów o tym samym kształcie [il. 1]¹⁸. Okładka tylna zdbiona jest analogicznie, jednakże bez złotego krzyża pośrodku. Tytuł tłoczony złotem umieszczono na grzbiecie modlitewnika pomiędzy pierwszym i drugim zwiędem od góry, pozostałe pięć pól wyznaczonych zwiędami ozdobiono czterolistnymi rozetami z tłoczonych złotem i ślepo mandorli. Krawędzie kart złożone, wyklejka z wzorzystego papieru.

Oprawa wymieniona pod pozycją 229: „Biblia», oprawa w skórę kozłą, złocenie ręczne” jest jedynym starodrukiem w omawianej grupie [il. 2]¹⁹. Okładkę przednią zdbi tłoczone złotem linearne wyobrażenie menory ujęte prostokątną ramą, w którą wpisano u góry słowo JEHOVAH i u dołu A+G+N+E+S. Na

this description that at the intersection of the arms of the cross another, smaller Greek cross made up of silver-embossed points is inscribed, and the rays are also underlined with silver-embossed points. The back cover is decorated with a border composed of the basic motif, blind-embossed. On the spine with five distinctive raised bands the title is embossed in silver *MISSAE PRO DEFUNCTIS*.

“The prayer book” listed under no. 228 can be identified with a prayer book whose front cover is decorated with a Latin cross embossed with gold, composed of mandorla-shaped embossments, placed in a so-called reserve (i.e. the central field) which replicates the shape of the cross, placed against the background made up of the fine mesh of interpenetrating circles, composed of blind-embossed motifs of the same shape [fig. 1]¹⁸. The back cover is decorated in the same way, but without the golden cross in the centre. The title, embossed with gold, is placed on the spine of the prayer book between the first and second raised bands from the top, while the other five fields between the raised bands are decorated with four-leaf rosettes made of mandorlas embossed

¹⁸ Klementyna Hoffmanowa (1798–1845), *Książka do nabożeństwa dla Polek przez Autorkę Pamiątki po dobrej matce*, adres wydawniczy: Kraków: D. E. Friedlein; Warszawa: R. Friedlein, druk: Drukiem Breitkopt i Härtla w Lipsku, nr inw. MNK IV-MO-258.

¹⁹ *Biblia to jest Księgi Starego y Nowego Testamentu według łacin-skiego przekładu starego w kościele powszechnym przyjętego, na polski język z nowu [...] przełożone, z wykładem katolickim trudniejszych miejsc [...] wydane w Krakowie 1599, teraz [...] przedrukowane*, adres wydawniczy: Wrocław: W Drukarni Akademickiej Coll. Soc. Iesu, 1740, Nr inw. MNK IV-MO-257.

¹⁸ Klementyna Hoffmanowa (1798–1845), *Książka do nabożeństwa dla Polek przez Autorkę Pamiątki po dobrej matce* [*A Prayer Book for Polish Women by the Author of 'A Good Mother's Keepsake'*], publishing address: Kraków: D. E. Friedlein; Warszawa: R. Friedlein, print: Printers Breitkopt and Härtl in Leipzig, inv. no. MNK IV-MO-258.

4. Oprawy modlitewników wykonane na kursie dla introligatorów w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie w 1911 roku: Adam Morawski, *Książeczka kieszonkowa do nabożeństwa* [...], nr inw. MNK IV-MO-259; Józefa Kamocka, *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus* [...], nr inw. MNK IV-MO-262; Adam Morawski, *Książeczka kieszonkowa do nabożeństwa* [...], nr inw. MNK IV-MO-267; Józefa Kamocka, *Zdrowaś Marya* [...], nr inw. MNK IV-MO-266; fot. Pracownia Fotograficzna MNK

4. The covers of the prayer books made at the bookbinding course at the Museum of Technology and Industry in Kraków in 1911: Adam Morawski, *Książeczka kieszonkowa do nabożeństwa* [...] [A Pocket Prayer Book...], inv. no. MNK IV-MO-259; Józefa Kamocka, *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus* [...] [Praised Be Jesus Christ...], inv. no. MNK IV-MO-262; Adam Morawski, *Książeczka kieszonkowa do nabożeństwa* [...] [A Pocket Prayer Book...], inv. no. MNK IV-MO-267; Józefa Kamocka, *Zdrowaś Marya* [...] [Hail Mary...], inv. no. MNK IV-MO-266; phot. The Photographic Laboratory of the National Museum in Kraków

with gold and blind-embossed. The page edges are gilded, and the endpaper is patterned.

The cover listed under no. 229, “ ‘The Bible’, kidskin cover, manually gilded” is the only antique book in the discussed set [fig. 2]¹⁹. The front cover is decorated with a linear image of the menorah, embossed in gold and framed by a rectangle in which the word JEHOVAH is inscribed at the top and the word A+G+N+E+S at the bottom. On the spine of the book with clearly marked raised bands, the word BIBLE is embossed with gold and enclosed in a rectangular frame. The book is fastened with two braided straps, attached with brass rivets to the back cover and hooked with brass buttons to the front cover. The quite thick edges of the covers are decorated with gold embossed ribbing. The edges of the pages are gilded and the endpaper is made of ribbed dark blue paper with the watermark of the paper mill.

¹⁹ *Biblia to jest Księgi Starego y Nowego Testamentu według łacinskiego przekładu starego w kościele powszechnym przyjętego, na polski język z nowu [...] przełożone, z wykładem katolickim trudniejszych miejsc [...] wydane w Krakowie 1599, teraz [...] przedrukowane* [The Bible or the Books of the Old and New Testament from the Old Latin Translation Accepted by the Catholic Church, Translated Anew... into the Polish Language, with the Catholic Commentary on More Obscure Passages... Published In Krakow 1599, Now.. Reprinted], publishing address: Wrocław: at the University Printers' Coll. Soc. Iesu, 1740, inv. no. MNK IV-MO-257.

grzbiecie książki z wyraźnie zaznaczonymi związami wytłoczono złotem słowo BIBLIA zamknięte w prostokątnej ramce. Księga zapinana jest dwoma splecionymi w warkocze rzemykami, przymocowanymi mosiężnymi nitami do okładki tylnej i zahaczanymi o mosiężne guzki w okładce przedniej. Dosyć grube krawędzie okładek ozdobiono tłoczonym złotem żeberkowaniem. Krawędzie kart złoczone, wyklejka z papieru żeberkowego w kolorze ciemnoniebieskim z filigranem papierni.

Pod pozycją 231 wymieniono modlitewnik „«Bóg moją miłością», oprawa w żółtą skórę kozła, złocenie ręczne”. Modlitewnik o tym samym tytule wymieniono też pod pozycją 242 „«Bóg moją miłością», oprawa w skórę safian z Przylądka Dobrej Nadziei, złocenie ręczne”. W zbiorach Muzeum przechowywana jest tylko jedna książeczka o tym tytule, której okładki obciągnięto skórą licową w naturalnym, jasnym kolorze [il. 3]²⁰. Okładkę przednią zdobi krzyż równoramienny ujęty promienistą glorią skomponowany z tłoczonych złotem trójkątów i punktów ujętych prostymi liniami oraz tłoków o kształcie „płomienia”. Tytuł

²⁰ Gertruda Wielka (św. 1256–1302), *Bóg moją miłością. Modlitwy św. Gertrudy czyli Prawdziwy duch modlitw objawionych po największej części przez samego Zbawiciela naszego Pana Jezusa św. Gertrudzie i św. Mechtyldzie. Przerobione z przestarzałego wydania przez M. P.*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Sp., druk: Kraków, Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-254.

BÓG MOJĄ MIŁOŚCIĄ tłoczony złotem pośrodku grzbietu ujęto dwoma zwiężkami i powtórzonymi motywami krzyży bez glorii o mniejszych rozmiarach. Modlitewnik zapinany jest dwoma paskami rzemyków plecionych w warkocz, zamocowanych do tylnej okładki i zahaczanych o miedziane guzy w okładce przedniej. Krawędzie kart zabarwiono na kolor zielononiebieski, jedwabną wyklejkę w podobnym kolorze ozdobiono tłoczonym złotem IHS wpisanym w motyw krzyża skomponowanego z rzędów złotych punktów.

Oprawą niesprawiającą trudności w identyfikacji jest modlitewnik „Anioł Stróż», książka oprawiona w skórę kozłą, wytłaczania «na ślepo» i złotem ręcznie” figurujący pod pozycją 234. Okładkę przednią tego modlitewnika zdobi tłoczony złotem chrystogram IHS ujęty dekoracyjną bordiurą skomponowaną z trójkątów i kropek, natomiast tytuł tłoczony złotem umieszczono na grzbiecie między wydatnymi zwiężkami [il. 3]²¹. Krawędzie kart wyzłocono, wyklejka z papieru żeberkowego w kolorze pomarańczowym komponuje się z zakładką z tasiemki w takim samym kolorze. Warto zwrócić uwagę, że do wykonania kompozycji na okładce użyto tych samych tłoków, co w poprzedniej pozycji, uzyskując odmienny efekt plastyczny.

Z modlitewnikiem opisanym pod pozycją 236 „Książeczka do nabożeństwa», oprawiona w skórę kozłą, wytłaczania «na ślepo» i złotem ręcznie” można identyfikować jeden z dwóch modlitewników o tym tytule znajdujący się w zbiorach Muzeum [il. 4]²². W płaszczynę identycznie zakomponowanych okładek otoczonych bordiurą z tłoczonych ślepo kolistych motywów wpisano krzyż łaciński utworzony z tych samych motywów, przy czym na okładce przedniej wyróżniono go poprzez zaznaczenie środka złotym punktem. Na grzbiecie podzielonym zwiężkami na pięć pól wytłoczono złotem tytuł i krzyżyki powstałe przez zestawienie czterech kolistych motywów. Krawędzie kart wyzłocono, wyklejkę wykonano z wzorzystego papieru.

Pod pozycją 237 zamieszczono „Ołtarzyk codzienny», oprawiony w skórę kozłą, wytłaczania «na ślepo» i złotem ręcznie”. Okładki i grzbiet tego modlitewnika podzielono tłoczonymi ślepo liniami na dziewięć poziomych pasów – trzy węższe i pięć szerszych. Szersze pasy pozostawiono czyste, węższe ozdobiono rzędami rozetek z tłoczonych złotem punktów, przy

The item listed under no. 231 is a prayer book “ ‘Bóg moją miłością’ [God Is My Love], yellow kid-skin cover, manually gilded”. Only one book of this title is kept in the Museum’s collection, the covers of which are bound in top grain leather in a natural, light colour [fig. 3]²⁰. The front cover is decorated with a Greek cross in a sunburst composed of gold-embossed triangles and points drawn with straight lines and flame-shaped embossments. The title BÓG MOJĄ MIŁOŚCIĄ, embossed with gold in the middle of the spine, is framed by two raised bands and repeated motifs of smaller crosses without sunbursts. The prayer book is fastened with two braided straps, attached to the back cover and hooked to copper knobs in the front cover. The edges of the cards are greenish-blue, the silk endpaper in a similar colour is decorated with the letters IHS embossed in gold and inscribed in the motif of the cross made up of rows of gold dots.

It is not difficult to identify the cover of the prayer book “ ‘Anioł Stróż’ [The Guardian Angel], a book covered in kidskin, manually blind-embossed and gold-embossed”, listed as no. 234. The front cover of this prayer book is decorated with the Christogram IHS embossed with gold and decorated with decorative borders composed of triangles and dots, while the title embossed with gold is placed on the spine between the prominent raised bands [fig. 3]²¹. The page edges are gilded, the endpaper made of orange ribbed paper matches the colour of the bookmark. It is worth pointing out that the composition on the cover was made with the use of the same stamps as the previous one, but with a different visual effect.

The prayer book listed under no. 236 “ ‘Książeczka do nabożeństwa’ [The Small Prayer Book], covered in kidskin, manually blind-embossed and gold-embossed” could be matched with one of the two prayer books

²⁰ Gertrude the Great (saint, 1256–1302), *Bóg moją miłością. Modlitwy św. Gertrudy czyli Prawdziwy duch modlitw objawionych po największej części przez samego Zbawiciela naszego Pana Jezusa św. Gertrudzie i św. Mechtyldzie. Przerobione z przestarzałego wydania przez M. P. [God Is My Love. The Prayers of Saint Gertrude or The True Spirit of Prayer Revealed Mostly by the Saviour Our Lord Jesus Himself to Saint Gertrude and Saint Mechthild]*, publishing address: Warszawa: Gebethner and Wolff; Kraków: G. Gebethner and Co., print: Kraków, Printed by W. L. Anczyc and Co, inv. no. MNK IV-MO-254.

²¹ Adam Morawski, *Anioł Stróż. Podarek w dzień pierwszej Komunii i Bierzmowania oraz całe nabożeństwo dla młodzieży płci obojej z wykładem wiary św., naukami Ojców Kościoła i radami na drogę życia ułożył Adam Morawski [The Guardian Angel. A Gift on the Day of the First Communion and Confirmation and All Prayers for the Young of Both Sexes, with the Explanation of the Faith, the Teachings of the Church Fathers and the Advice for Later Life, Composed by Adam Morawski]*, publishing address: Kraków: G. Gebethner and Co., print: Kraków: Printed by W. L. Anczyc and Co, inv. no. MNK IV-MO-265.

²¹ Adam Morawski, *Anioł Stróż. Podarek w dzień pierwszej Komunii i Bierzmowania oraz całe nabożeństwo dla młodzieży płci obojej z wykładem wiary św., naukami Ojców Kościoła i radami na drogę życia ułożył Adam Morawski*, adres wydawniczy: Kraków: G. Gebethner i Sp., druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-265.

²² Adam Morawski, *Książeczka kieszonkowa do nabożeństwa dla wszystkich stanów oraz rady i rozmyślenia ułożył Adam Morawski*, adres wydawniczy: Gebethner i Wolff, druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-259.

5. Oprawa modlitewnika wykonana na kursie dla introligatorów w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie w 1911 roku: *Ołtarzyk codzienny* [...], nr inw. MNK IV-MO-255; fot. Pracownia Fotograficzna MNK

5. The cover of the prayer book made at the bookbinding course at the Museum of Technology and Industry in Kraków in 1911: *Ołtarzyk codzienny* [...] [*The Daily Altar...*], inv. no. MNK IV-MO-255; phot. The Photographic Laboratory of the National Museum in Kraków

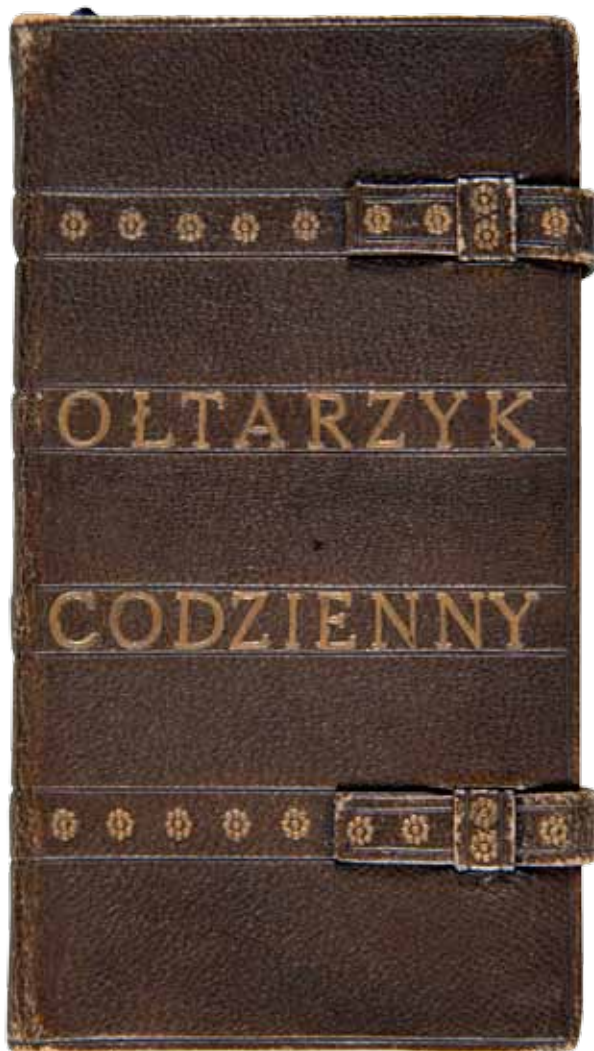
in the Museum's collection [fig. 4]²². Their covers, whose design is identical, are framed by the border of blind-embossed circular motifs, containing a Latin cross made up of the same motifs, accented on the front cover by marking its middle with a golden dot. On the spine, divided by raised bands into five parts, the title and the crosses made up of the composition of four circular motifs are embossed in gold. The page edges are gilded, and the endpaper is made of patterned paper.

The book listed under no. 237 is “‘Ołtarzyk codzienny’ [The Daily Altar], covered with kidskin, manually blind-embossed and gold-embossed”. The cover and spine of this prayer book are divided with blind-embossed lines into five horizontal stripes - three of them are narrower, and five broader. The broader stripes are left blank, while the narrower are decorated with rows of small rosettes made up of gold-embossed dots, and on the front cover the two narrower stripes in the middle contain the title, also embossed in gold [fig. 5]²³. The title is also embossed with gold on the spine of the prayer book, which is fastened with two leather straps inserted through the loops on the front cover. The page edges are gilded and the pattern of brown rosette stamps on the endpaper is a reference to the cover decoration.

The book listed as no. 238 is “‘Ave Maria’, Morocco leather cover, manually blind-embossed and gold-embossed”. The book which probably matches this description is the prayer book with the interlocking monogram MARIA placed in the middle of the front cover, embossed in gold, and the title ZDROWAŚ MARYA [HAIL MARY] embossed in

²² Adam Morawski, *Książeczka kieszonkowa do nabożeństwa dla wszystkich stanów oraz rady i rozmyślenia ułożył Adam Morawski [A Pocket Prayer Book for All Classes and Advice and Meditations Composed by Adam Morawski]*, publishing address: Gebethner i Wolff, print: Kraków: Printed by W. L. Anczyc and Co, inv. no. MNK IV-MO-259.

²³ *Ołtarzyk codzienny. Krótki zbiór modlitw do codziennego użycia [The Daily Altar. A Short Collection of Daily Prayers]*, publishing address: Warszawa: Gebethner and Wolff; Kraków: G. Gebethner and Co., print: Kraków, Printed by W. L. Anczyc and Co., inv. no. MNK IV-MO-255.

czym na okładce przedniej w dwa środkowe węższe pasy wpisano tytuł również tłoczony złotem [il. 5]²³. Tytuł wytłoczono złotem także na grzbiecie modlitewnika, który zapinany jest dwoma paskami skóry przewlekanymi przez szlufki na przedniej okładce. Krawędzie kart wyzłocono, wyklejka papierowa z wzorem rozetek odbitych stemplem w kolorze brązowym nawiązuje do dekoracji okładek.

Pod pozycją 238 figuruje „Ave Maria», oprawa w safian, wytłaczania «na ślepo» i złotem ręcznie”. Prawdopodobnie z tą pozycją należy identyfikować modlitewnik z tłoczonym złotem pośrodku przedniej okładki monogramem wiązonym MARIA i z tłoczonym złotem na grzbiecie tytułem ZDROWAŚ MARYA [il. 3]²⁴. Krawędzie kart wyzłocono, wy-

²³ *Ołtarzyk codzienny. Krótki zbiór modlitw do codziennego użycia*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Spółka, druk: Kraków, Druk W. L. Anczyc i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-255.

²⁴ Józefa Kamocka (1830–1897), *Zdrowaś Marya. Nabożeństwo dla młodego wieku ułożyła Józefa Kamocka*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Spółka, Wydanie nowe,

klejkę wykonano z papieru żeberkowego w kolorze ciemnozielonym.

Następna, 239 pozycja to „N.B.P. Jezus Chrystus», oprawa w safian, wytłaczania «na ślepo» i złotem ręcznie. Na przedniej okładce tego modlitewnika widnieje krzyż łaciński skomponowany z tłoczonych złotem kolistych stempli z wpisanymi w nie „gwiazdkami”. Krzyż ten otoczony rzędami kolistych stempli tłoczonych ślepo wydobyty jest z tego tła za pomocą punktów tłoczonych złotem [il. 4]²⁵. Analogicznie zakomponowano okładkę tylną, lecz tu krzyż wyróżniono jedynie za pomocą tłoczonych złotem punktów. Tytuł wytłoczono złotem na grzbiecie modlitewnika w polu pomiędzy pierwszym a drugim zwiędem u góry, pozostałe pola ozdobiono motywem przypominającym krzyż równoramienny skomponowany z kolistych stempli tłoczonych ślepo i punktów tłoczonych złotem. Krawędzie kart wyzłocono, wyklejkę wykonano z jedwabiu w kolorze różowym. Dosit grube krawędzie okładek ozdobiono punktami tłoczonymi złotem.

Pod pozycją 240 widnieje „Książeczka do nabożeństwa», oprawa w safian, wytłaczania «na ślepo» i złotem ręcznie [il. 4]²⁶. Okładka przednia tego modlitewnika zdobiona jest bordiurą z pasów tłoczonych ślepo tłoków o kształcie łuku, w którą wpisany jest krzyż łaciński utworzony ze zdwojonych pasów. W przecięciu ramion krzyża wytłoczono złotem tytułus INRI, tło wypełniono promienistą glorią utworzoną z prostych linii tłoczonych ślepo i komponowanych z tłoczonych złotem punktów. Dekorację okładki tylnej wykonano analogicznie bez złocen. Tytuł wytłoczono złotem na grzbiecie między drugim a trzecim zwiędem u góry, pozostałe pola wypełniając krzyżami równoramiennymi utworzonymi z tłoczonych ślepo motywów łuku i punktów. Krawędzie kart złoczone, wyklejka z wzorzystego papieru zdobionego stemplem (?) w motywy krzyża równoramiennego.

Pod pozycją 243: „O naśladowaniu Chrystusa», oprawa w pergamin cielecy”. Dekoracja tej koperkowej, zapinanej na dwa kościane kołeczki oprawy skoncentrowana jest na grzbiecie, na którym wytłoczono złotem nazwisko autora i tytuł, ujęte od góry i dołu motywem krzyża równoramiennego wykona-

wydanie dla dziewcząt, druk: Kraków, Druk W. L. Anczyca i Sp., nr inw. MNK IV-MO-256.

²⁵ Józefa Kamocka (1830–1897), *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus. Nabożeństwo całoroczne wzbogacone modlitwami i rozmyślaniami czerpanymi z notatek biskupa Kazimierza Wnorowskiego i pism innych kapłanów ułożyła Józefa Kamocka*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Spółka, druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-262.

²⁶ Adam Morawski, *Książeczka kieszonkowa do nabożeństwa dla wszystkich stanów oraz rady i rozmyślenia ułożył Adam Morawski*, adres wydawniczy: Gebethner i Wolff, druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-267.

gold on the spine [fig. 3]²⁴. The page edges are gilded, and the endpaper is made of dark-green ribbed paper.

The next item no. 239 is “N.B.P. Jezus Chrystus’ [Our Lord Jesus Christ], covered with Morocco leather, manually blind-embossed and gold-embossed”. The front cover of this prayer book shows a Latin cross consisting of circular stamps embossed in gold and containing small stars. This cross, surrounded by rows of blind-embossed circular stamps is highlighted against this background by dots embossed with gold [fig. 4]²⁵. The back cover is designed similarly, but here the cross is accented only by gold-embossed dots. The title is embossed in gold in the field between the first and second raised bands, and the other fields are decorated with a motif reminiscent of the Greek cross, made up of round blind-embossed stamps and gold-embossed dots. The page edges are gilded, and the endpaper is made of pink silk. The rather thick cover edges are ornamented with gold-embossed dots.

The book listed under no. 240 is “The prayer book’, covered with Morocco leather, manually blind-embossed and gold-embossed” [fig. 4]²⁶. The front cover of this prayer book is decorated with borders made of stripes of blind-embossed stamps in the shape of an arch, in which a Latin cross formed of double stripes is inscribed. At the intersection of the arms of the cross the titulus INRI was embossed with gold, and the background was filled with a sunburst formed by straight blind-embossed lines and the lines composed of gold-embossed dots. The decoration of the back cover is similar but without gilding. The title was embossed with gold on the spine between the second and third raised band from the top, while the remaining fields were filled with Greek crosses formed by blind-pressed arch motifs and dots. The

²⁴ Józefa Kamocka (1830–1897), *Zdrowaś Marya. Nabożeństwo dla młodego wieku ułożyła Józefa Kamocka [Hail Mary. The Prayers for the Young Composed by Józefa Kamocka]*, publishing address: Warszawa: Gebethner and Wolff; Kraków: G. Gebethner and Co., The new edition, the girls’ version, print: Kraków, Printed by W. L. Anczyca and Co., inv. no. MNK IV-MO-256.

²⁵ Józefa Kamocka (1830–1897), *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus. Nabożeństwo całoroczne wzbogacone modlitwami i rozmyślaniami czerpanymi z notatek biskupa Kazimierza Wnorowskiego i pism innych kapłanów ułożyła Józefa Kamocka [Praised Be Jesus Christ. The Year-Round Prayers Augmented by the Prayers and Meditations Drawn from the Notes of Bishop Kazimierz Wnorowski and the Writings of Other Clergymen, Composed by Józefa Kamocka]*, publishing address: Warszawa: Gebethner and Wolff; Kraków: G. Gebethner and Co., print: Kraków: Printed by W. L. Anczyca and Co., inv. no. MNK IV-MO-262.

²⁶ Adam Morawski, *Książeczka kieszonkowa do nabożeństwa dla wszystkich stanów oraz rady i rozmyślenia ułożył Adam Morawski [A Pocket Prayer Book for All Classes and Advice and Meditations Composed by Adam Morawski]*, publishing address: Gebethner and Wolff, print: Kraków: Printed by W. L. Anczyca and Co., inv. no. MNK IV-MO-267.

6. Oprawy modlitewników wykonane na kursie dla introligatorów w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie w 1911 roku: Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Jezusa Chrystusa ksiąg czworo* [...], nr inw. MNK IV-MO-260; Józefa Kamocka, *Bądź wola Twoja* [...], nr inw. MNK IV-MO-261; fot. Pracownia Fotograficzna MNK

6. The prayer books made at the bookbinding course at the Museum of Technology and Industry in Kraków in 1911: Thomas à Kempis, *O naśladowaniu Jezusa Chrystusa ksiąg czworo* [...] [*The Imitation of Christ in Four Books...*], inv. no. MNK IV-MO-260; Józefa Kamocka, *Bądź wola Twoja* [...] [*Thy Will Be Done...*], inv. no. MNK IV-MO-261; phot. The Photographic Laboratory of the National Museum in Kraków

page edges are gilded, and the endpaper is made of patterned paper decorated with stamped Greek crosses

Item listed under no. 243 is “*O naśladowaniu Chrystusa*’ [*The Imitation of Christ*] covered in vellum”. The decoration of this limp vellum cover, fastened with two bone toggles, is concentrated on the spine, where the name of the author and the title are embossed in gold and framed above and below with the motif of the Greek cross made up of small dots [fig. 6]²⁷. The ornaments on the front and back cover are limited to highlighting raised bands with gold-embossed dots. The page edges are gilded, and the endpaper is decorated with a stamped pattern (?) of golden bells on the sapphire background. There is an ink stamp of the Museum of Industry on the last page.

The book listed under no. 244 is “*Breviarium Romanum*’, covered in parchment, machine-em-

²⁷ Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Jezusa Chrystusa ksiąg czworo. Z łacińskiego przetłumaczył X. A. Jelowicki* [Thomas à Kempis, *The Imitation of Christ in Four Books. Translated from the Latin by Fr. A. Jelowicki*]. publishing address: Warszawa: Gebethner and Wolff; Kraków: G. Gebethner and Co., print: Kraków: Printed by W. L. Anczyca and Co., inv. no. MNK IV-MO-260.

nego z drobnych punktów [il. 6]²⁷. Zdobienie okładki przedniej i tylnej ograniczone jest do zaakcentowania zwięzów tłoczonymi złotem punktami. Krawędzie kart złożone, wyklejka z wzorzystego papieru wykonanego stemplem (?) – motyw złotych dzwoneczków na szafirowym tle. Na ostatniej stronie odbito tuszem pieczętę Muzeum Przemysłowego.

Pod pozycją 244 widnieje „*Breviarium Romanum*», oprawa w pergamin, wytłaczania wykonane w maszynie”. Cztery woluminy tego modlitewnika zostały zaopatrzone w identyczne oprawy zapinane na kościane kołeczki [il. 7]²⁸. Okładki przednie i tylne pokrywa gęsta szachownica wpisanych w kwadrat, koncentrycznie ułożonych motywów sercowych tłoczonych złotem. Tłoczonymi złotem punktami wyróżniono kwadraty układające się w krzyż łaciński. Na

²⁷ Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Jezusa Chrystusa ksiąg czworo. Z łacińskiego przetłumaczył X. A. Jelowicki*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Sp., druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-260.

²⁸ *Breviarium Romanum ex decreto ss. Concilii Tridentini Restitutum* [...], adres wydawniczy: Ratyżbona, Rzym, Neo Eboraci & Cincinnati, 1911, druk: Friderici Pustet, nr inw. MNK IV-MO-250/1–4.

7. Oprawa brewiarza wykonana na kursie dla introligatorów w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie w 1911 roku: *Breviarum Romanum ex decreto ss. Concilii Tridentini Restitutum* [...], nr inw. MNK IV-MO-250/1; fot. Pracownia Fotograficzna MNK

7. The cover of the breviary made at the bookbinding course at the Museum of Technology and Industry in Kraków in 1911: *Breviarum Romanum ex decreto ss. Concilii Tridentini Restitutum* [...], inv. no. MNK IV-MO-250/1; phot. The Photographic Laboratory of the National Museum in Kraków

grzbiecie, podzielonym podwójnymi rzędami kropek na pięć pól, wytłoczono złotym tytuł główny i kolejnego woluminu, na przemian z pojedynczym motywem z okładki. Krawędzie kart wyłożono, wyklejkę wykonano z papieru żeberkowego w kolorze brązowym.

Kolejny modlitewnik, pod pozycją 245, to „Bądź Wola Twoja», oprawa w pergamin, wytłoczone w maszynie”. Niezwykle oszczędna dekoracja oprawy tego modlitewnika ograniczona jest do wytłoczonego czarno na okładce przedniej tytułu, zakomponowanego w kształt krzyża łacińskiego, na przecięciu ramion ożywionego tłoczonymi złotem punktami [il. 6]²⁹. Tytuł, również tłoczony czarno, powtórzono na grzbiecie. Modlitewnik zapinany jest na dwa wiązadła z wąskich rzemyków przesytych czarną nicią, zamocowanych do tylnej okładki za pomocą miedzianych nitów i zachaczanych na miedziane guzy wprawione w okładkę przednią. Krawędzie kart srebrzone, wyklejka wykonana z papieru żeberkowego. Na wewnętrznej stronie przedniej okładki w lewym dolnym rogu i na ostatniej stronie modlitewnika odbito czarnym tuszem pieczętkę Muzeum Techniczno-Przemysłowego.

Następna, 246 pozycja to „Zdrowaś Marya», oprawa w skórę owczą, krzyż wytłoczony w maszynie”. Okładka przednia tego modlitewnika ozdobiona jest tłoczonym czarno krzyżem łacińskim w kolorze zielonym, ujętym w promienistą glorię tłoczoną złotem [il. 4]³⁰. Tytuł tłoczony złotem umieszczono na grzbiecie między pierwszym a drugim zwięzsem u góry. Krawędzie kart złocono, wyklejkę wykonano z papieru żeberkowego w kolorze granatowym.

²⁹ Józefa Kamocka (1830–1897), *Bądź wola Twoja. Modlitwy i rozmyślenia na wszystkie dni tygodnia i miesiąca, na wszystkie uroczystości kościelne i na wszystkie okoliczności życia, ułożone przez kapłanów i świętych katolickiego kościoła ku czci i chwale ukrzyżowanego Chrystusa z różnych źródeł zebrala i własnymi uzupełniła Józefa Kamocka*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Spółka, druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-261.

³⁰ Józefa Kamocka (1830–1897), *Zdrowaś Marya. Nabożeństwo dla młodego wieku ułożyła Józefa Kamocka*, adres wydawniczy: Kraków: G. Gebethner i Spółka, druk: Kraków, W drukarni W. L. Anczyca i Sp., nr inw. MNK IV-MO-266.

bossed”. The four volumes of this prayer book are all bound in identical covers, fastened with bone toggles [fig. 7]²⁸. The front and back covers are covered with a dense grid made up of concentrically arranged motifs of hearts in squares, embossed with gold. The squares forming a Latin cross are highlighted by gold-embossed points. On the spine, divided by double rows of dots into five fields, the main title and the title of the next volume were embossed with gold, alternating with a single motif from the cover. The page edges were gilded and the endpaper was made of brown ribbed paper.

The next prayer book listed under no. 245 is “Bądź Wola Twoja’ [Thy Will Be Done], parchment covers, machine-embossed”. The austere decoration of the cover of this prayer book is limited to the title embossed in black on the front cover, in the shape of a Latin cross, at the intersection of arms enlivened by gold-embossed dots [fig. 6]²⁹. The title, also em-

²⁸ *Breviarum Romanum ex decreto ss. Concilii Tridentini Restitutum* [...], publishing address: Ratyżbona, Rzym, Neo Eboraci & Cinninati, 1911, print: Friderici Pustet, inv. no. MNK IV-MO-250/1–4.

²⁹ Józefa Kamocka (1830–1897), *Bądź wola Twoja. Modlitwy i rozmyślenia na wszystkie dni tygodnia i miesiąca, na wszystkie uroczystości kościelne i na wszystkie okoliczności życia, ułożone przez kapłanów i świętych katolickiego kościoła ku czci i chwale ukrzyżowanego Chrystusa z różnych źródeł zebrala i własnymi uzupełniła Józefa*

8. Oprawa mszału wykonana przez Bonwenturę Lenarta w 1911 roku: *MISSALE ROMANUM* [...], nr inw. MNK IV-MO-311; fot. Pracownia Fotograficzna MNK

8. The cover of the missal made by Bonawentura Lenart in 1911: *MISSALE ROMANUM* [...], inv. no. MNK IV-MO-311; phot. The Photographic Laboratory of the National Museum in Kraków

bossed in black, is repeated on the spine. The prayer book is fastened by two ties made of narrow straps stitched with black thread, attached to the back cover with copper rivets and hooked to copper knobs in the front cover. The page edges are silvered and the endpaper is made of ribbed paper. On the inside of the front cover in the lower left corner and on the last page of the prayer book there are black ink stamps of the Museum of Technology and Industry.

The next item no. 246 is “ ‘Zdrowaś Marya’ [Hail Mary], sheepskin cover, machine-embossed cross”. The front cover of this prayer book is decorated with a Latin cross embossed in black, coloured green, framed by a sunburst embossed in gold [fig. 4]³⁰. The title embossed in gold was placed on the spine between the first and second raised bands from the top. The page edges were gilded and the endpaper was made of navy-blue ribbed paper.

The last cover listed under no. 250 is the one made by Bonawentura Lenart “ ‘Missale Romanum’, covered with Morocco leather from the Cape of Good Hope, manually gilded”. The decoration of this missal is based on the contrast between the leather background, which used to be dark navy, and the golden embossments [fig. 8]³¹. In the middle of the front cover, framed above and below by the title, there is a Greek Cross with the titulus INRI on the intersection of its arms. This cross was made by putting together in rows the squares formed by four smaller square stamps and dots so that smaller Greek crosses are formed between them. The arms are joined by a circle made up of rows of triangular stamps and dots. The title, embossed with

Kamocka, publishing address: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner and Co., print: Kraków: Printed by W. L. Anczyc and Co., inv. no. MNK IV-MO-261.

³⁰ Józefa Kamocka (1830–897), *Zdrowaś Maryja. Nabożeństwo dla młodego wieku ułożyła Józefa Kamocka*, publishing address: Kraków: G. Gebethner and Co., print: Kraków: Printed by W. L. Anczyc and Co., inv. no. MNK IV-MO-266.

³¹ *MISSALE ROMANUM EX DECRETO SACROSANCTI CONCILII TRIDENTINI RESTITUTUM*, publishing address: Ratisbona, Roma, Neo Eboraci & Cincinnati [Regensburg, Rome, New York & Cincinnati], 1911, print: Friderici Pustet, inv. no. MNK IV-MO-311.

Ostatnia z opraw, widniejąca pod pozycją 250, jest autorstwa Bonawentury Lenarta: „*Missale Romanum*», oprawa w skórę safian z Przylądka Dobrej Nadziei, złocenie ręczne”. Dekoracja oprawy tego mszału oparta jest na kontraście pierwotnie ciemnognatowego tła skóry i złotych tłoczeń [il. 8]³¹. Pośrodku okładki przedniej, ujęty od góry i dołu tytułem, widnieje krzyż równoramienny z wpisanym w przecięcie ramion tytułusem INRI. Krzyż ten wykonano, zestawiając w pasy kwadraty utworzone z czterech mniejszych kwadratowych tłoków i punktów tak, że między nimi tworzą się mniejsze równoramienne krzyże. Ramiona połączono okręgiem wykonanym z rzędów tłoków trójkątnych i punktów. Tytuł tłoczony złotem odbito również na grzbiecie w środkowych polach między związami, od góry i dołu otaczając go pomniejszonymi motywami krzyża z okładki. Krawędzie kart złożono i tłoczono. Wyklejkę wykonano z arkusza pergaminu. Zakładki wyróżniające poszczególne części mszału wykonano z prostokątnych odcinków skóry zdobionych tłoczonych złotem kolistych tłoków.

Uczestnicy kursu po odbyciu zajęć praktycznych i po opanowaniu technik złocenia ręcznego, maszy-

³¹ *MISSALE ROMANUM EX DECRETO SACROSANCTI CONCILII TRIDENTINI RESTITUTUM*, adres wydawniczy: Ratybona, Rzym, Eboraci & Cincinnati, 1911, druk: Friderici Pustet, nr inw. MNK IV-MO-311.

nowego oraz złączenia brzegów mieli okazję wykorzystać nabyte umiejętności, oprawiając książki kościelne. Dorobek każdego kursu czy konkursu muzealnego popularyzowano wystawą prac, dlatego na wybór tego rodzaju książek zapewne miała wpływ mająca się odbyć w niedługim czasie wystawa sztuki kościelnej, jak i fakt, że w większości były to książki niewielkich rozmiarów, a zatem odpowiednie do przećwiczenia zdobytych umiejętności.

Istotnym założeniem warsztatów muzealnych była ścisła współpraca pomiędzy artystą opracowującym koncepcję artystyczną projektu a realizującym go technicznie rzemieślnikiem. Oprawy powstające pod kierunkiem Lenarta odznaczały się racjonalną, przemyślaną konstrukcją i wycuciem właściwości materiału, zastosowaniem prostego ornamentu dostosowanego do rodzaju książki oraz zawsze starannym wykonaniem. Jest to widoczne również w omawianych modlitewnikach, w których obok precyzyjnych tłoczeń oprawy zwracano uwagę na detale, np. wzór lub kolor wyklejki zawsze koresponduje z zakładką. Zapewne wpływ na taki ich wygląd miało doświadczenie zdobyte przez Lenarta w czasie kilkumiesięcznej podróży służbowej na przełomie 1910 i 1911 roku. Odwiedził wówczas szkoły zawodowe w Niemczech, Holandii i Anglii, uczęszczał w Londynie do Szkoły Sztuk i Rzemiosł L.C.C. Camberwell School of Arts and Crafts na wydział introligatorstwa i zdobnictwa okładziny³². Zapoznał się tam z teoriami nowoczesnego stylu dekoracji oprawy ograniczonego do prostych linii, małych kwiatków, listków i kropek propagowanymi przez Douglasa Cockerela, angielskiego introligatora i pedagoga. Zgodnie zatem z tymi teoriami zadaniem kursantów było ozdobienie oprawy tłokami bardzo prostymi w formie, a poprzez odpowiednie ich zestawienie na płaszczyźnie okładki uzyskanie motywu dekoracyjnego wynikającego z treści książki. W przypadku prezentowanych modlitewników był to najczęściej motyw krzyża łacińskiego lub równoramiennego, uzyskiwany poprzez rytmiczne zestawianie dwóch, trzech tłoków w technice tłoczenia na ślepo i pod złoto. Na przykładzie prezentowanych opraw widać, że motyw ten się nie powtarza. Różnorodność efektów plastycznych, jakie można osiągnąć, posługując się tymi samymi, ale rozmaicie zestawionymi tłokami, ujawnia się wyraźnie w oprawach modlitewników „Bóg moją miłością”³³ i „Anioł Stróż”³⁴.

Warto zauważyć, że na kursie 1911 roku badano również materiały introligatorskie – m.in. skóry afrykańskie i angielskie³⁵. Afrykańskie odznaczały się

gold, is also stamped on the spine in the middle fields between the raised bands, framing it from above and below by the scaled-down motifs of the cross from the cover. The page edges are gilded and embossed. The endpaper is made of a sheet of parchment. The bookmarks dividing the individual parts of the missal are made of rectangular pieces of leather decorated with round stamps embossed in gold.

The course participants, having completed their practical classes and mastered the techniques of manual, machine and edge gilding, had the opportunity to use the acquired skills by binding church books. The output of each course or museum competition was popularized through an exhibition of their works, and so we may assume that the choice of such books was probably influenced by the approaching exhibition of church art, as well as the fact that most of those books were small in size, making them suitable for practice. An important principle of the museum workshops was close cooperation between the artist who developed the visual design of the project and the craftsman who put it in practice. The covers created under Lenart's supervision were characterized by rational, careful construction and a sensitivity to the properties of the material, the use of a simple ornament adapted to the type of book and always exquisite workmanship. This can also be seen in the prayer books where, apart from the precise embossing of the cover, attention was paid to details, e.g. the pattern or colour of the endpaper always corresponds to that of the bookmark. It is certain that their appearance was influenced by the experience gained by Lenart during several months he spent on a business trip at the turn of 1910 and 1911. He visited vocational schools in Germany, Holland and England, and attended classes at the Faculty of Bookbinding and Cover Decoration at the Camberwell School of Arts and Crafts in London³². There he became familiar with the theories of the modern style of book cover decoration limited to straight lines, small flowers, leaves and dots, which were propagated by Douglas Cockerel, an English bookbinder and educator. In accordance with these theories, the students' task was to decorate the cover with stamps that were very simple in form, and to obtain a decorative motif reflecting the contents of the book by combining those stamps on the cover. In the case of the exhibited prayer books, it was most often the motif of a Latin or Greek cross, obtained by regular combination of two or three stamps, using the techniques of blind-embossing and gold-embossing. The example of the presented covers shows that this motif is not repetitive. The variety of visual effects that can be achieved by using the same stamps in different combinations

³² *Sprawozdanie Dyrekcji...* 1912, jak przyp. 2, s. 28.

³³ Nr inw. MNK IV-MO-254.

³⁴ Nr inw. MNK IV-MO-264.

³⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji...* 1912, jak przyp. 2, s. 27.

³² *Sprawozdanie Dyrekcji...* 1912, as in the footnote 2, p. 28.

is clearly visible in the covers of the prayer books "Bóg moją miłością"³³ and "Anioł Stróż"³⁴.

It is worth noting that during the course in 1911 bookbinding materials were also studied, including African and English leather.³⁵ The African leather had a greater durability of structure and colour thanks to tanning and staining with vegetable substances. In the tanning process, English leather was not exposed to the destructive sulfuric acid, which gave it more beautiful colours. Since the term "Morocco leather from the Cape of Good Hope" appears in the descriptions of some covers, it can be assumed that a few of the covers were made of these materials imported for bookbinding tests. Unfortunately, the intensity and original colour of the leather have been preserved only on the back covers and inside the text-blocks. The loss of colour was caused by the long-term exposure of the covers made during the courses "next to the specimens of contemporary bookbinding" at the permanent exhibition of the Museum of Industry³⁶. The disappearance of the original colour is visible most distinctly in the cover of the prayer book "Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus" [Praised Be Jesus Christ]³⁷.

It is difficult to determine how much the covers in question differed from those of the prayer books commonly used at the time. Comparable copies rarely appear on the antiquarian market and public libraries do not tend to include such works in their collections. The few existing examples are provided with standard library binding - hardcover, with reinforced backs and corners, which is a good protection for books. Thanks to several copies kept in the collection of the Jagiellonian Library, it can be said that the user had the opportunity to buy a prayer book from a bookseller in a very modest and simple pamphlet cover, which usually repeated the layout of the title card in a simple ornamental frame. Providing the prayer booklet with a more durable and decorative cover made by the bookbinder probably incurred higher costs.

On this occasion it should be noted that bookbinding journeymen complain that the public accustomed to the short-lived industrial production cannot properly assess the goodness of manual binding; moreover, the too fierce competition led to our binding becoming poorer and poorer, which lowers the standards of the bookbinding industry. The only effective remedy for this would be for our public to demand, in their own interest, ex-

³³ Inv. no. MNK IV-MO-254.

³⁴ Inv. no. MNK IV-MO-264.

³⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji...* 1912, as in the footnote, 2, p. 27.

³⁶ *Przewodnik po zbiorach Muzeum Przemysłowego im. Dra A. Baranieckiego w Krakowie [The Guide to the Collection of the Dr A. Baraniecki Museum of Industry]*, Kraków 1928, p. 86.

³⁷ Inv. no. MNK IV-MO-262.

większą trwałością struktury i barwy dzięki garbowaniu i barwieniu odczynnikami roślinnymi. Angielskie skóry w procesie garbowania nie były poddawane działaniu niszczącego kwasu siarczanego, odznaczały się dzięki temu piękniejszymi barwami. Ponieważ w opisach niektórych opraw pojawia się określenie „safian z Przylądka Dobrej Nadziei”, można domniemywać, że część opraw została wykonana z tych wprowadzonych do testów materiałów introligatorskich. Niestety, intensywność i pierwotna barwa użytych skór zachowała się jedynie na okładkach tylnych i wewnątrz bloków książek. Utratę barwy spowodowała wieloletnia ekspozycja opraw wykonanych na kursach „obok okazów introligatorstwa współczesnego” na stałej wystawie Muzeum Przemysłowego³⁶. Zanik oryginalnej barwy widoczny jest najwyraźniej w oprawie modlitewnika „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”³⁷.

Trudno jest ocenić, jak bardzo omawiane oprawy odbiegały od opraw powszechnie używanych wówczas modlitewników. Na rynku antykwarycznym porównywalne egzemplarze pojawiają się rzadko, a biblioteki publiczne raczej nie gromadzą w swych zbiorach tego rodzaju dzieł. Nieliczne przykłady zaopatrzone są w standardowe oprawy biblioteczne – w oprawę twardą, ze wzmocnionym grzbietem i narożami, stanowiącą dobrą ochronę książki. Dzięki kilku egzemplarzom przechowywanym w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej można stwierdzić, że użytkownik miał możliwość zakupu u księgarza modlitewnika w bardzo skromnej, prostej oprawie broszurowej, która zazwyczaj powtarzała układ karty tytułowej ujęty w niewyszukane ornamentalne ramy. Zaopatrzenie modlitewnika w bardziej trwałą i ozdobną oprawę wykonaną przez introligatora zapewne wiązało się ze znacznie wyższymi kosztami.

*Przy tej sposobności podnieść należy, że czeladnicy introligatorscy uskarżają się, że publiczność przyzwyczajona do nietrwałej fabrycznej roboty, nie umie należycie ocenić dobroci oprawy ręcznej, nadto zbyt daleko idąca konkurencja doprowadziła do tego, że wykonuje się u nas oprawy coraz lichsze, przez co obniża się poziom przemysłu introligatorskiego. Jediną skuteczną na to radą byłoby, ażeby nasza publiczność we własnym interesie żądała wzorowej, chociażby i droższej cokolwiek oprawy, do czego musieliby stosować się introligatorzy, a mamy ich u nas bardzo wielu zdolnych, posiadających pewne fachowe uzdolnienie, by pracą swą dorównać wyrobom zagranicznym*³⁸.

³⁶ *Przewodnik po zbiorach Muzeum Przemysłowego im. Dra A. Baranieckiego w Krakowie*, Kraków 1928, s. 86.

³⁷ Nr inw. MNK IV-MO-262.

³⁸ „Nowa Reforma”, R. XXX, 1911, nr 510 (8 XI), s. 2.

Na koniec warto wspomnieć, że Muzeum Techniczno-Przemysłowe wzięło udział w wystawie kościelnej, która odbyła się w Wiedniu w 1912 roku, wystawiając na niej prace swych kursantów i Bonawentury Lenarta, a także starając się o zaprezentowanie dzieł innych introligatorów³⁹. Jak zanotowano w sprawozdaniu z działalności Muzeum za rok 1912,

Należy zaznaczyć, że dzieła introligatorskie polskie były najlepsze i było ich najwięcej, gdyż prócz robót krakowskich w znacznej ilości, znajdowało się zaledwie 12 prac introligatorskich w ogóle. Prace te zyskały ogólne uznanie⁴⁰.

Streszczenie

W 1911 roku Miejskie Muzeum Techniczno-Przemysłowe zorganizowało dwa kursy dla introligatorów pod kierownictwem znanego krakowskiego introligatora Bonawentury Lenarta. Prace wykonane na drugim z kursów, w którym wzięło udział dziesięciu czeladników, zaprezentowano na Pierwszej Wystawie Współczesnej Sztuki Kościelnej im. Piotra Skargi, którą otwarto 7 grudnia tegoż roku. Łącznie wystawiono 30 prac introligatorskich – 25 wykonali uczestnicy kursu, a 5 Bonawentura Lenart.

Porównując spis wystawionych dzieł – oprawionych modlitełek – z dzisiejszymi zbiorami Muzeum Narodowego w Krakowie, można stwierdzić, że obecnie 16, a zatem więcej niż połowa dzieł eksponowanych w 1911 roku znajduje się w kolekcji Muzeum. Artykuł opisuje oprawy wykonane na kursie i następnie prezentowane na wystawie.

Słowa kluczowe: oprawa książkowa, modlitełka, książka do nabożeństwa, Lenart Bonawentura, sztuka religijna, wystawa sztuki kościelnej.

Monika Paś
Muzeum Narodowe w Krakowie
al. 3 Maja 1, 30-062 Kraków
email: mpas@muzeum.krakow.pl

emplary book covers, even if somewhat more expensive, which the bookbinders would have to comply with; after all, we have so many talented ones, whose professional skills would allow their products to equal foreign ones³⁸.

Finally, it is worth mentioning that the Museum of Technology and Industry took part in a church exhibition held in Vienna in 1912, presenting the works of its students and Bonawentura Lenart, as well as trying to present the works of other bookbinders³⁹. As noted in the report on the work of the Museum for the year 1912,

It should be noted that Polish bookbinding works were the best and the most numerous, because apart from a big number of the works from Kraków, there were only all in all 12 bookbinding works. These works gained general recognition⁴⁰.

Abstract

In 1911 the City Museum of Technology and Industry organized two courses for bookbinders under the direction of the famous Kraków bookbinder Bonawentura Lenart. The works made during the second course, in which ten journeymen participated, were presented at the Piotr Skarga First Exhibition of Contemporary Church Art, which opened on December 7 of the same year. A total of 30 bookbinding works were exhibited - 25 were made by the course participants and 5 by Bonawentura Lenart. Comparing the list of exhibited works - bound prayer books - with today's collections of the National Museum in Krakow, it can be said that currently 16, that is more than half of the works exhibited in 1911, are in the Museum's collection. The article describes the covers made during the course and then presented at the exhibition.

Keywords: Key words: book binding, prayer book, service book, Bonawentura Lenart, religious art, church art exhibition

Translated by Monika Mazurek

³⁸ "Nowa Reforma", R. XXX, 1911, no. 510 (8 Nov), p. 2.

³⁹ Among the books made during the course eleven were selected to be sent for the exhibition in Vienna ("Missae pro defunctis", "Biblia Jehowa", "Breviarum Romanum", "Książka do nabożeństwa", "Zbiorek modlitw", "Bóg moją miłością", "N.B.P", "Ołtarzyk codzienny", "Zbiór modlitw", "Książeczka do nabożeństwa", "Zdrowaś Marya"), as well as "Missale Romanum" in the covers by Bonawentura Lenart. A selection of his works was also sent by Robert Jahoda

⁴⁰ *Sprawozdanie Dyrekcji Miejskiego Muzeum Techniczno-Przemysłowego, Krajowego Instytutu Popierania Rękodzieł i Przemysłu w Krakowie za rok 1912 [The Report of the Management of the City Museum of Technology and Industry of the National Institute for the Advancement of Handicraft and Industry in Kraków for the Year 1912]*, Kraków 1914, p. 19.

³⁹ Z wykonanych na kursie modlitełek na wystawę do Wiednia wysłano jedenaście prac („Missae pro defunctis”, „Biblia Jehowa”, „Breviarum Romanum”, „Książkę do nabożeństwa”, „Zbiorek modlitw”, „Bóg moją miłością”, „N.B.P”, „Ołtarzyk codzienny”, „Zbiór modlitw”, „Książeczkę do nabożeństwa”, „Zdrowaś Marya”), ponadto „Missale Romanum” w oprawie Bonawentury Lenarta. Różne swe prace wysłał również Robert Jahoda.

⁴⁰ *Sprawozdanie Dyrekcji Miejskiego Muzeum Techniczno-Przemysłowego, Krajowego Instytutu Popierania Rękodzieł i Przemysłu w Krakowie za rok 1912*, Kraków 1914, s. 19.

Bibliografia / Bibliography

- ANNALES ESTICAE*. Blok niezapisanych kart papieru żeberkowego z filigranem, nr inw. MNK IV-MO-312.
- Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu według łacinskiego przekładu starego w kościele powszechnym przyjętego, na polski ięzyk z nowu [...] przełożone, z wykładem katolickim trudniejszych miejsc [...] wydane w Krakowie 1599, teraz [...] przedrukowane*, adres wydawniczy: Wrocław: W Drukarni Akademickiej Coll. Soc. Iesu, 1740, Nr inw. MNK IV-MO-257.
- Breviarum Romanum ex decreto ss. Concilii Tridentini Restitutum [...]*, adres wydawniczy: Ratyżbona, Rzym, Neo Eboraci & Cincinnati, 1911, druk: Friderici Pustet, nr inw. MNK IV-MO-250/1-4.
- „Czas”, R. LXIV, 1911, nr 560 (7 XII).
- Gertruda Wielka (św. 1256–1302), *Bóg moją miłością. Modlitwy św. Gertrudy czyli Prawdziwy duch modlitw objawionych po największej części przez samego Zbawiciela naszego Pana Jezusa św. Gertrudzie i św. Mechtyldzie. Przerobione z przestarzałego wydania przez M. P.*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Sp., druk: Kraków, Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-254.
- Hoffmanowa K. (1798–1845), *Książka do nabożeństwa dla Polek przez Autorkę Pamiątki po dobrej matce*, adres wydawniczy: Kraków: D. E. Friedlein; Warszawa: R. Friedlein, druk: Drukiem Breitkopt i Härtla w Lipsku, nr inw. MNK IV-MO-258.
- Kamocka J. (1830–1897), *Bądź wola Twoja. Modlitwy i rozmyślenia na wszystkie dni tygodnia i miesiąca, na wszystkie uroczystości kościelne i na wszystkie okoliczności życia, ułożone przez kapłanów i świętych katolickiego kościoła ku czci i chwale ukrzyżowanego Chrystusa z różnych źródeł zebrata i własnymi uzupełniła Józefa Kamocka*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Spółka, druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-261.
- Kamocka J. (1830–1897), *Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus. Nabożeństwo całoroczne wzbogacone modlitwami i rozmyślaniami czerpanymi z notatek biskupa Kazimierza Wnorowskiego i pism innych kapłanów ułożyła Józefa Kamocka*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Spółka, druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-262.
- Kamocka J. (1830–1897), *Zdrowaś Marya. Nabożeństwo dla młodego wieku ułożyła Józefa Kamocka*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Spółka, Wydanie nowe, wydanie dla dziewcząt, druk: Kraków, Druk W. L. Anczyca i Sp., nr inw. MNK IV-MO-256.
- Kołodziejowa B., *Miejskie Muzeum Przemysłowe im. dra Adriana Baranieckiego w Krakowie*, w: *Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, t. XI, Kraków 1976.
- Kowalski G., *Znaczenie I. wystawy współczesnej sztuki kościelnej*, w: *Sztuki Plastyczne. Osobny dział Krakowskiego Miesięcznika Artystycznego poświęcony sprawom Muzeów polskich i wystawom sztuki współczesnej*, R. II, 1912, nr 2 (15 II).
- Kr.J., *Krytyka krytyk o wystawie współczesnej sztuki kościelnej*, w: *Sztuki Plastyczne. Osobny dział Krakowskiego Miesięcznika Artystycznego poświęcony sprawom Muzeów polskich i wystawom sztuki współczesnej*, R. II, 1912, nr 3 (15 III).
- Missae pro defunctis ad commodiorem ecclesiarum usum ex Missali romano desumptae [...]* adres wydawniczy: Ratyżbona, Rzym, Neo Eboraci & Cincinnati, 1911, druk: Friderici Pustet, nr inw. MNK IV-MO-252.
- MISSALE ROMANUM EX DECRETO SACROSANCTI CONCILII TRIDENTINI RESTITUTUM*, adres wydawniczy: Ratyżbona, Rzym, Eboraci & Cincinnati, 1911, druk: Friderici Pustet, nr inw. MNK IV-MO-311.
- Morawski A., *Anioł Stróż. Podarek w dzień pierwszej Komunii i Bierzmowania oraz całe nabożeństwo dla młodzieży płci obojczy z wykładem wiary św., naukami Ojców Kościoła i radami na drogę życia ułożył Adam Morawski*, adres wydawniczy: Kraków: G. Gebethner i Sp., druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-265.
- Morawski A., *Książeczka kieszonkowa do nabożeństwa dla wszystkich stanów oraz rady i rozmyślenia ułożył Adam Morawski*, adres wydawniczy: Gebethner i Wolff, druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-259.
- „Nowa Reforma”, R. XXX, 1911, nr 510 (8 XI).
- „Nowa Reforma”, R. XXX, 1911, nr 561 (7 XII).
- Ottarzyk codzienny. Krótki zbiór modlitw do codziennego użycia*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Spółka, druk: Kraków, Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-255.
- Pierwsza wystawa współczesnej sztuki kościelnej im. Piotra Skargi w Krakowie MDCCCCXI*, Kraków 1911.
- Przewodnik po zbiorach Muzeum Przemysłowego im. Dra A. Baranieckiego w Krakowie*, Kraków 1928.
- Sprawozdanie Dyrekcji Miejskiego Muzeum Techniczno-Przemysłowego, Krajowego Instytutu Popierania Rękodzieł i Przemysłu w Krakowie za rok 1911*, Kraków 1912.
- Sprawozdanie Dyrekcji Miejskiego Muzeum Techniczno-Przemysłowego, Krajowego Instytutu Popierania Rękodzieł i Przemysłu w Krakowie za rok 1912*, Kraków 1914.
- „Świat”, R. VI, 1911, nr 50 (16 XII).

Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Jezusa Chrystusa ksiąg czworo. Z łacińskiego przetłumaczył X. A. Jełowicki*, adres wydawniczy: Warszawa: Gebethner i Wolff; Kraków: G. Gebethner i Sp., druk: Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, nr inw. MNK IV-MO-260.

Tuszowski J., *Po zamknięciu pierwszej wystawy współczesnej sztuki kościelnej im. Piotra Skargi w Krakowie MDCCCCXI*, Kraków [1911].

„Tygodnik Ilustrowany”, R. 52, 1911, nr 51 (23 XII).

Witkiewicz K., *Kunst introligatorski Bonawentury Lenarta*, Kraków 1932.